

Moeders en vaders als personen in het familierecht

Algemene vergadering Vrouw en recht, Utrecht

Lezing door mr. dr. Katinka Lünemann, werkzaam bij
het Verwey-Jonker Instituut als themacoördinator
Recht, bescherming en preventie.

4 oktober 2007

Moeders en vaders als personen in het familierecht

In deze lezing wil ik via omzwervingen langs verdeling van zorgtaken tussen moeders en vaders, het ouderschapsplan en het gemis aan bewustzijn op geweld tegen moeders, iets zeggen over vaders en moeders als personen in het familierecht.

De titel van mijn verhaal is geïnspireerd op het boek van Jolanda Withuis, *De vrouw als mens. De mythe van het sekseverschil*. Zij hield vorig jaar hier een lezing over de wijze waarop vrouwen macht uitoefenen door hun lijden. In haar boek schrijft ze hierover in het hoofdstuk *Lijdenswinst, of: opoffering als ondeugd*.

Het boek vind ik een aanrader, omdat zij heel scherp laat zien hoe ingewikkeld de discussie over sekse is: aan de ene kant werkt sekse door tot in de poriën van de maatschappij, waarbij vrouwen vaker in een positie met minder macht zitten, maar tegelijkertijd leidt het denken in sekse (ook als we het gender noemen) tot rolbevestiging; vrouwen (en mannen) kunnen zich niet onttrekken aan de sekserol.

Ze gaat in op de problematiek van eer en kuisheid van vrouwen, en de rol van mannen daarin die denken vrouwen hierom te kunnen vermoorden of aan te zetten tot zelfmoord. Ze laat de samenhang zien tussen verkrachtingen van vrouwen in oorlogen, meer in het bijzonder de verkrachtingen van Duitse vrouwen door het Rode Leger in 1945, en eerwraak heden ten dage. “Verkrachte vrouwen zagen vaak geen perspectief meer op een fatsoenlijk leven. Soms pleegden ze zelfmoord als ze zwanger bleken te zijn. Heel wat mannen beschouwden een verkrachte vrouw of dochter als hun bezit, dat nu geschonden was, zijn waarde had verloren.” (p. 32)

Ze geeft haarscherp aan hoe een tweedeling naar sekse, sekse-apartheid noemt ze het, de verhoudingen tussen de seksen bederft. Het exclusief moederen door vrouwen bijvoorbeeld draagt eraan bij dat kinderen van beide seksen opgroeien met een ambivalent mengsel van verering en minachting voor vrouwen (de vrouw als maagd of hoer). Dit zie je momenteel bijvoorbeeld sterk bij traditionele Marokkaanse gezinnen.

Ze verwijst hier naar Chodorow die heeft laten zien hoe belangrijk het is dat vrouwen en mannen zorgen voor kinderen. Gelijkheid tussen vaders en moeders in de zorg en opvoeding is dus goed om respect voor vrouwen te stimuleren. Gelijke verdeling van arbeid en zorg is een beleidsissue en onderwerp van Europees onderzoek. Hoe staat het met de verdeling van opvoeding en zorgtaken tussen vaders en moeders?

Een recent Europees onderzoek (Verwey-Jonker Instituut, Caring is sharing, 2007) naar vaders en zorg geeft inzicht in hoe het met de zorgtaken van mannen en hoe kunnen zij meer tot zorg aangezet worden. Het was een kwalitatief onderzoek in 5 landen waar alleenstaande vaders en samenwonende/gehuwde vaders zijn geïnterviewd. De belangrijkste conclusies zijn:

- Alleenstaande vaders doen meer huishoudelijke taken dan samenwonende vaders, laatste doen de dingen die worden gevraagd dan wel opgedragen door de moeders.
- Hiërarchie in taken: Vaders houden meest van verzorging (behalve als het kind ziek is), en het minst van strijken, schoonmaken en wassen (tussenin koken, stofzuigen, bedden opmaken) Als het saai en veelvragend is, dan staat de taak laag in de hiërarchie, brengt de taak voldoening, dan hoog. Taken die publiek zijn (wandelen, boodschappen) staan hoger op de lijst dan die thuis moeten gebeuren.
- Als man en vrouw werken, zijn de huishoudelijke taken beter verdeeld dan als de vrouw niet werkt. Taakverdeling verandert alleen als het moet door de omstandigheden, niet omdat het beleid een andere ideologie uitstraalt (dit is belangrijk ivm de discussie over ouderschapsplan). Mannen die alleenstaand ouder zijn, laten zien dat ze heel wel in staat zijn allerlei huishoudelijke en zorgtaken te verrichten.
- Factoren die eraan bijdragen dat vaders meer gaan doen:
 - 1) vaders alleen laten met de kinderen thuis;
 - 2) geen op zichzelf staande taken maar kettingtaken (koken en daardoor ook boodschappen gaan doen);
 - 3) zichtbaar, zowel dat ze zien dat andere mannen het ook doen, als dat ze er erkenning door krijgen;
 - 4) tolerantie dat fouten gemaakt mogen worden en vaders echt verantwoordelijk maken (probleem van verschillende standaard van wat schoon is). Is transitie: bijvoorbeeld boodschappen eerst alleen met een lijstje, daarna zelfstandig, nu komt het wassen - eerst uitgesorteerd - daarna zelf sorteren.
- Voor vaders staat werk eerst, dan de zorg voor kinderen (en volgens mij ligt dit voor vrouwen andersom)

Dit bezien vanuit het motto van vandaag Is de vrouw haar ergste vijand? Of wat moeten vrouwen doen om tot eerlijker zorgverdeling te komen?:

- *Vrouwen moeten hun zorgtaken loslaten. Kook jij vandaag of kook ik niet vandaag?*
- *Vrouwen moeten aan hun eigen carrière denken en de vaders alleen met hun kinderen laten.*
- *Vrouwen moeten zorgen voor een eigen sociaal gedifferentieerd netwerk.*

Opvallend in onderzoek naar vaders en zorg is het ontbreken van aandacht voor niet harmonieuze relaties en geweld tegen de partner of kinderen. Kunnen agressieve vaders ook zorgzame vaders zijn? Ook als het gaat over echtscheiding zie je dit fenomeen. Hoewel huiselijk geweld niet zelden leidt tot (echt)scheidingen, is het onderwerp nauwelijks een issue binnen het familierecht en in de discussie over het ouderschapsplan wordt huiselijk geweld niet vermeld.

Ouderschapsplan en verantwoordelijkheden van ouders

Ik heb echt met stijgende verbazing de Tweede Kamerstukken rond het invoeren van het ouderschapsplan gelezen. In de hele discussie mis je de aansluiting met de maatschappij, het gaat uit van het witte heterogezin waar in gelijkwaardig-

heid de kinderen worden verzorgd en dit moet na de scheiding worden voortgezet en vooraf in een ouderschapsplan worden vastgelegd. Ik mis aandacht voor de ongelijkheid binnen gezinnen, de verschillen tussen gezinnen, en het geweld in gezinnen.

Het ouderschapsplan is inmiddels door de Tweede Kamer aangenomen (12 juni 2007) en ligt bij de Eerste Kamer. Uitgangspunt van deze wet is dat ouders ook na de scheiding gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor de kinderen. Voordat ze uit elkaar gaan moeten over de invulling van die verantwoordelijkheid afspraken worden vastgelegd in het ouderschapsplan.

De norm is dat beide ouders verantwoordelijk zijn voor de verzorging, opvoeding en ontwikkeling van de kinderen. Dit komt tot uitdrukking in het gezamenlijk gezag. Met de wetwijziging zijn nog twee normen vastgelegd, namelijk:

- dat ouders van minderjarige kinderen zijn verplicht de band met de andere ouder te bevorderen (art. 1: 247 BW)
- en de verplichting van de ouder met gezag om omgang met de ouder die geen gezag uitoefent toe te laten (en in te stimuleren) (1: 377a BW). (zie ook art. 8 & 9 Evrm: recht op gezinsband.)

Mocht het maken van een ouderschapsplan problemen opleveren, dan wordt verwezen naar mediation (waar een financiële tegemoetkoming voor bestaat) en naar jeugdzorg om te voorkomen dat het kind in de knel komt.

We zien dat er nu wordt gesproken van een *Zorg en Omgangsregeling*. Op ideologisch niveau een belangrijke verschuiving, moeders en vaders moeten allebei zorgen. Maar, ten eerste staat het soms heel ver weg van de realiteit, zoals in traditionele patriarchale gezinnen, waar dominantie van de man voorop staat evenals sterk gescheiden taken van vaders en moeders. Maar ook in zogenaamde standaardrelaties is zorg niet eerlijk verdeeld zoals ik hiervoor heb aangegeven. Ten tweede wordt op geen enkele manier een poging gedaan om de zorg voor kinderen tijdens de relatie eerlijker te verdelen (laat staan dat er aandacht wordt besteed aan het bieden van bescherming als onderdeel van de zorgrelatie) noch worden aan de zorg voor kinderen tijdens de relatie gevolgen of consequenties verbonden voor na de echtscheiding.

De *omgangsregeling* kan nog enigszins worden afgedwongen, bijvoorbeeld eenhoofdig gezag toekennen aan de vader wegens niet naleving omgangsregeling zonder de hoofdverblijfplaats te wijzigen of onder toezichtstelling omdat het frustreren van de omgangsregeling kan worden gezien als een situatie waarin de zedelijke en geestelijke belangen van het kind ernstig worden bedreigd. Maar hoe moet dat als het gaat om zorg? Elsbeth Boor (De verborgen moraal in het familierecht, in de bundel: *De onzichtbare standaard in het recht* 1999) wijst eind jaren negentig van de vorige eeuw op het zorgrecht, dat is gebaseerd op een zorgrelatie die zich kenmerkt door duurzame zorg voor het kind met wie de volwassene samenwoont. De zorgrelatie bestaat uit verschillende facetten, zoals verzorging, opvoeding, bescherming, emotionele zorg, beschikbaarheid, verantwoordelijkheid voor zorg, organisatie van de zorg en financiële zorg. Een zorgrecht moet wel in evenwicht zijn met een zorgplicht, anders is degene (meestal de vrouw) die de zorg op zich heeft genomen in vele opzichten in een zwakkere positie na de echtscheiding (op arbeidsmarkt, qua inkomen, gezag over kinderen). De huidige gezagsregeling en versterkt door de laatste wijzigingen, betekent dat juridische bescherming ontbreekt van een in het verleden opgebouwde feitelijke zorgrelatie van één van de ouders met de kinderen. (Zie voor nadere uitwerking hiervan: van Wamelen, *De eerbiediging van een zorgrelatie* 1996).

Plat gezegd, de rechten van mannen op omgang zijn met het ouderschapsplan versterkt, maar vrouwen die de zorg beter verdeeld willen hebben, of een veilige omgeving willen voor het kind en zichzelf, kunnen geen rechten aan dit wetsvoorstel ontlenu.

Echtscheiding en geweld van de vader

Voor al bij ernstig verstoorte verhoudingen tussen de ouders, onder andere door geweld in de relatie, kan de ouder die geen feitelijke zorgverantwoordelijkheid draagt maar wel gezag heeft, misbruik maken van deze bevoegdheid. Dit leidt niet alleen tot veel onrust en stres bij de moeder, maar kan voor kinderen stressvol of traumatiserend zijn. Denk daarbij aan geweld tegen de moeder of onveiligheid van het kind tijdens de omgang. Het is daarom opvallend dat over dit onderwerp zo weinig is te lezen in de kamerstukken.

Huiselijk geweld kan weliswaar een reden zijn waarom de eis om te komen met een ouderschapsplan vervalt, maar in de discussie in de Tweede Kamer komen geen criteria naar voren. De minister geeft slechts aan dat er gevallen kunnen zijn dat een ouderschapsplan niet zal lukken, en wel:

- geen communicatie meer mogelijk is;
- de moeder in een blijf van mijn lijf huis zit;
- een ouder wegens psychiatrische stoornis in een inrichting verblijft.

De laatste twee criteria, een blijfhuus of inrichting, zijn voorbeelden waarin een ouder of gevlucht is (en er sprake is van ernstig geweld) of de ouder is psychisch zodanig in de war dat hij of zij is opgenomen. Dit zijn wel erg extreme voorbeelden. Daarentegen is 'geen communicatie meer mogelijk' weer erg open.

De wetgeving rond het ouderschapsplan is een gemiste kans om criteria voor zorg aan te geven en om feitelijke zorg te koppelen aan recht op contact met de kinderen. Bescherming als onderdeel van zorg had in de memorie van toelichting een plek kunnen krijgen. Er had een aanwijzing voor de rechters in kunnen worden geformuleerd dat bijvoorbeeld bij het ontbreken van bescherming door het plegen van geweld in de zin van mishandeling, bedreiging, vernedering en seksuele dwang, de hoofdregel dat na echtscheiding het gezamenlijk gezag in stand blijft en een ouderschapsplan wordt opgesteld niet vanzelfsprekend is of sterker, er alleen een restrictief omgangsrecht geldt en geen gezamenlijk gezag.

We kunnen leren van ontwikkelingen in Canada (maar ook in de VS, Nieuw Zeeland en Australië) waar het onderwerp domestic violence en omgangsregeling niet alleen onderwerp van onderzoek is maar ook binnen het familierecht is hier expliciet aandacht voor. Er is aandacht voor de complexiteit en de verschillen tussen de gezinnen welke noodzaken tot verschillende interventies. Dit wil overigens niet zeggen dat rechters altijd rekening houden met huiselijk geweld. Ook daar staat het idee dat beide ouders gelijkwaardig contact moeten hebben met het kind voorop, soms ook in zaken met een duidelijke geweldshistorie. Jaffe en zijn collega's benadrukken dat rechters en professionals bewustzijn moeten krijgen op de impact van huiselijk geweld op kinderen en hun moeders. Zij wijzen er ook op dat het belangrijk is om dit issue te begrijpen vanuit het perspectief van het kind. Niet vanuit het perspectief van de dwaze vaders, die het probleem van moeders die een valse voorstelling van zaken geven om zo de omgang te kunnen weigeren, enorm overdrijven.

Volgens Jaffe en collega's zou een regeling het volgende moeten omvatten:

- *Huiselijk geweld moet een relevante factor zijn in de beslissing over omgang en gezag.* Dit betekent inzicht in frequentie, ernst en duur van het geweld enerzijds en effect van geweld op kinderen en moeder anderzijds. Dit wordt in Canada bijvoorbeeld aan de hand van instrumenten geïnventariseerd.
- *Het huiselijk geweld moet aannemelijk worden gemaakt, maar er hoeft geen strafrechtelijk bewijs te zijn.* Reden is dat veel huiselijk geweld een verborgen vorm van geweld is
- *De rechter moet mogelijkheid hebben beperkte omgang op te leggen, en daarnaast de ouder die geweld pleegt te verplichten tot deelname aan ouderprogramma's.* Er moeten duidelijke omgangsregeling en harde afspraken worden gemaakt. In Canada blijkt een op de vijf echtscheidingen een intensieve begeleiding nodig te hebben omdat sprake is van (voortgaand) geweld of hoge graad van conflicten. In dat geval is gezamenlijk gezag en een gezamenlijk ouderplan niet haalbaar. Er moeten dan duidelijke afspraken worden gemaakt waarbij de veiligheid van moeder en kinderen moet worden gewaarborgd. In Nederland moet meer aandacht komen voor begeleide omgang.
- *Als sprake is van een geschiedenis van huiselijk geweld moet de regel zijn: geen eenhoofdig gezag bij de ouder die gewelddadig is, noch gezamenlijk gezag, tenzij blijkt dat het wel mogelijk is.* Dit staat haaks het huidige beleid.
- *De ouder die geen geweld pleegt mag niet worden gedwongen om aan mediation deel te nemen of ouderprogramma's te volgen met de pleger van geweld.*

Afronding

Er is een groot verschil tussen droom of ideaal en werkelijkheid. De verdeling van zorgtaken tussen vaders en moeders is niet gelijk, gezamenlijk gezag is iets anders dan gelijkwaardig gezag, het ouderschapsplan kan alleen gezamenlijk worden afgesproken als ouders kunnen communiceren met elkaar en er geen geschiedenis is van geweld. Het is goed om in sekse neutrale termen als ouders en kinderen de wet te formuleren, het gaat om personen en minderjarigen in het familierecht, maar het recht moet wel rekening houden met de diversiteit in de werkelijkheid. Dat betekent oog hebben voor de verschillende posities van moeders en vaders, oog hebben voor patriarchale traditionele gezinnen waar vrouwen en dochters onderdrukt worden, oog hebben voor afwijkingen van gelijkwaardige samenwonenrelaties. Een wettelijke of beleidsregeling mag zeker tot doel hebben emancipatie van groepen te stimuleren, maar het mag niet uitgaan van een gelijkwaardige situatie zonder iets te regelen voor situaties van ongelijkheid en geweld.

Is de vrouw daarbij haar ergste vijand? Nee, dat denk ik niet, maar het is wel belangrijk dat vrouwen hun eigen positie versterken. Vrouwen zijn mede verantwoordelijk voor verschillen in posities en verschillen in macht.

Wat kunnen vrouwen doen

- Niet zeuren, maar steun zoeken en veerkracht versterken. Je eigen grenzen en de ontwikkeling van de kinderen serieus nemen (denk aan het liedje van Annie M.G. Smith: Zeur niet).
- Bij echtscheiding zorgen voor een sterk verhaal over de geschiedenis van geweld. Een deskundigenrapport van een orthopedagoge laten maken, pro-

cessen-verbaal of mutaties van meldingen bij de politie, getuigenverklaringen, verklaringen van huisartsen.

- Vrouwen moeten hun eigen ontwikkeling in het oog houden, zorgen voor scholing, werk en een eigen sociaal netwerk.
- Moeders moeten vaders alleen laten met de kinderen, en vaders werkelijk verantwoordelijkheid geven.

Misschien kunnen we daar met elkaar over doorpraten. Daarnaast zou ik graag willen doorpraten over oog voor geweld binnen relaties of beter geweld tegen moeders, en de betekenis daarvan voor de vaderrol enerzijds en anderzijds omgang en ouderlijk gezag na echtscheiding.